

Yayın Değerlendirme / Book Reviews

Andreas Tietze (2017). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*. Cilt 1-4. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) Yayınları.

Mustafa Durmuş*

Müteveffa Andreas Tietze'nin yetmiş yıla yaklaşan çalışmalarının ürünü olup yayımı merakla beklenen *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*'nin ilk dört cildi, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) tarafından yayımlandı. TÜBA bu yayımla, Türkiye'nin, Türkoloji çalışmalarında merkez ülke olması sorumluluğuyla çok değerli bir eseri bilim hayatımıza kazandırmış oldu. Böylece uzun zamandır beklenen bir eser Türkoloji araştırmalarının başucu eserleri arasında yerini aldı.

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati'nin yayımını bu derece değerli kılan nedir? Ármin Vámbéry'nin *Türk-Tatar Dillerinin Etimoloji Sözlüğü*'nden¹ Martti Räsänen'in *Türk Dillerinin Etimoloji Sözlüğü Üzerine Bir Deneme*'sine², Clauson'un *13. Yüzyıl Öncesi Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü*'nden³ Sevortyan'la başlayıp Levitskaya tarafından devam ettirilen *Türk Dillerinin Etimolojik Sözlüğü*'ne⁴ kadar Türk dili ailesi üyelerinin söz varlığını etimolojik açıklamalarla ele alan sözlükler vardı. Bunun yanı sıra, yine Bedros Keresteciyan'dan⁵ Hasan Eren'e kadar Türkiye Türkçesi üzerine müstakil etimolojik sözlükler hazırlanmıştı. Bütün bu çalışmalar arasında, içerdiği sözcük sayısı, kaynaklarının zenginliği bakımlarından Türkiye Türkçesinin söz varlığının etimolojisine dair çok daha kapsamlı bir çalışma Tietze'nin eseri.

TÜBA Şeref Üyesi de olan müteveffa Prof. Dr. Andreas Tietze, Türkoloji çalışmalarının en saygın isimlerinden biri idi. Viyana'da sanat tarihi çevrelerinin önemli isimlerinden olan Yahudi kökenli Hans ile Erica çiftinin çocuğu olarak 1914 yılında dünyaya geldi. Helga Anetshofer'in İslam Ansiklopedisi'nin "Andreas Tietze" maddesinde⁶ aktardıklarından, lise yıllarında Latince, eski ve modern Yunanca, İngilizce, Fransızca ve Rusça öğrendiğini; 1932-1937 yılları arasında Viyana Üniversitesi'nde tarih (özellikle Doğu ve Güneydoğu Avrupa tarihi) ve yabancı diller okuduğunu; Viyana Doğu Dilleri Okulu'nda da bildiği dillere Türkçe, Arapça ve Farsçayı eklediğini

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü –Ankara/Türkiye
mdmustafadurmus@gmail.com

öğreniyoruz. Yine aynı kaynakta, 1935'te ilk Türkiye gezisinden sonra 1936 ve 1937'de birkaç arkadaşıyla birlikte maceralı bir Anadolu seyahati yaptığını; 1937'de İtalya ekonomi tarihiyle ilgili doktorasını tamamlayıp Osmanlı tarihiyle alakalı çalışmalar yapmak için yirmi yıl kalacağı İstanbul'a yerleştiğini; İstanbul Üniversitesi'nde Almanca ve İngilizce dersleri vererek hayatını kazandığını (1938-1952, 1953-1958) öğreniyoruz. Tietze'nin Türkiye'de uzun süre kalmasında, İkinci Dünya Savaşı'nın Avrupa'da oluşturduğu yıkım ile Yahudilere uygulanan baskı ve zulüm de etkili olmuştur. Sonraki yıllarda Tietze, California Üniversitesinde (UCLA) Ortadoğu ve Afrika Dilleri Bölümü'nde Osmanlıca, Türkçe ve Farsça alanlarında, ardından da 1984'te emekli olana kadar Viyana Üniversitesi Orientalistik Enstitüsünde hocalık yapmıştır.

İlber Ortaylı, İtalya tarihi üzerine doktora yaparken Slavistik ve Germanistik üzerinde de uzmanlaşan Tietze'nin Türkçeye yönelmesini, Balkan dillerinin neredeyse tümünü öğrendikten sonra, bu sahanın Türkçesiz anlaşılamayacağını görmesiyle açıklıyor.

Türk halk edebiyatından Türkçenin öğretimine, Türk lehçelerinden Osmanlı tarih ve edebiyat araştırmalarına, Türkçeye edebî eser çevirilerine ve en çok da etimolojiye dair çalışmalara adanan uzun bir ömür. Her biri sabırla ve büyük bir emekle araştırılıp yayına dönüştürülmüş yüz kadar kitap ve makale.⁷

Andreas Tietze, ömrünün yaklaşık yetmiş yılını, yayıma hazırlığı tamamlandığında sekiz cilt olacak sözlükteki kelimeleri toplayarak geçirmiş ve Türkçenin sözlükçülük alanında müstesna isimlerinden biri olmuştur.

*Ne kadar kelime bulmuş insan akli
Sudan, topraktan doğduğu halde.
Ben kime harçayacağım bu kadar kelimeyi
Şu daralan istikbalde.*

(Celal Sılay, Acaba. İstanbul, 1945, s.65.)

Prof. Dr. György Hazai, 2003 yılının Ekim ayında ziyareti sırasında Tietze'nin, çalışmasının artık «r» harfinin son kelimelerine ulaşmış olduğunu sevinçle bildirdiğini ve gülümseyerek kendisine bir şiir gösterdiğini belirtiyor. "Bak!" diyor Tietze, Celal Sılay'ın şiirini göstererek, bu şiir benim halime ne güzel uyuyor. Hazai, Tietze'nin daralan istikbalini bildiği için bu çalış-

malara daha büyük bir kararlılıkla atıldığını, hayatının son günlerine kadar yazı masasının başında bu eseri üzerinde çalışmaya devam ettiğini söylüyor. Tietze'nin çalışmalarını devam ettirmenin ve bu ansiklopedik eserin yayımını gerçekleştirmenin uluslararası Türkoloji dünyasının gönül borcu olması gerektiğini de sözlerine ekliyor.⁸

Lugatın ilk cildi, Tietze hayattayken 2002 yılında Avusturya Bilimler Akademisi tarafından yayımlanmıştı.⁹ Tietze tarafından büyük ölçüde hazır hâle getirilen ikinci cildi ise yazarın vefatından altı yıl sonra öğrencileri tarafından yayıma hazırlanarak Avusturya Bilimler Akademisi tarafından basılmıştı.¹⁰

Bu çalışmanın, TÜBA Başkanınca yazılan Önsöz'ünden, 2015 yılında TÜBA ile Tietze ailesi ve Avusturya Bilimler Akademisi arasında eserin yayım haklarının TÜBA'ya devri konusunda sözleşme imzalandığını; aynı yıl eserin Tietze Hocadan intikal eden ve ailesi tarafından TÜBA'ya verilen özgün metin, taslak, fiş ve malzemelere bağlı kalınarak tamamlanması ve yayımlanmasını amaçlayan "TÜBA-TETTL Projesi" başlatıldığını öğreniyoruz. Proje kapsamında, yakın zamanda kaybettiğimiz, Prof. Dr. Semih Tezcan'ın yürütücülüğünde, sözlüğün daha önce yayımlanan iki cildinin de yer aldığı A-L harflerini kapsayan kısmının, 2016 yılında tamamlandığını; TÜBA yayınında sözlüğün ilk baskıda tek ciltte yayımlanmış olan A-E kısmının, çok hacimli olması nedeniyle A-B ve C-E harflerini kapsayacak biçimde iki cilde ayrıldığını; üçüncü cildin F-J harflerini, dördüncü cildin ise K-L harflerini kapsadığını yine buradaki açıklamalarla birlikte görüyoruz. Önsözde ayrıca, eserin geri kalan kısmının, eldeki taslak ve malzemelere dayalı olarak tamamlanıp yayımlanacağı; çeşitli bakış açılarına göre düzenlenecek dizinlerin de ayrı bir ciltte bir araya getirileceği; bütün bunlarla birlikte *Lugatın* 2018 yılı sonuna kadar tamamlanmasının hedeflendiği müjdeleniyor.

Tietze, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*'nde, Türkiye Türkçesinin yedi yüz yıllık dönemine ait çeşitli eserlerden seçilmiş sözcüklerin etimolojik açıklamalarını, yetmiş yıla yaklaşan bir emeğin sonunda, yedi ciltlik bir çalışmada bir araya getirmeyi planlamıştı. TÜBA, *Lugati*, sekiz cilt ve bir dizin ile birlikte, ayrıca, önce basılan ilk iki cildin aksine daha kullanışlı ebatla yeniden düzenlemiş oluyor.

Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati'nin 2002 yılında yapılan ve A-E harflerini içine alan ilk cildinin hazırlanmasına katkı sağlayanların isimleri

(Helga Anetshofer, Koliadis Antonios, Sena Doğan, Can Etker, İnanç Feigl, Diana Karabinova, Hakan T. Karateke, Şule Pfeiffer-Taş, Walter Posch, Walter Scheithauer, Ben Tietze, Kerstin Tomenendal, Sevim Yılmaz-Önder) bu yayında unutulmamış.

TÜBA tarafından “TÜBA-TETTL Projesi” başlığıyla yürütülen projenin yayın editörü Prof. Dr. Semih Tezcan. Türkiye ve Türkiye dışı Türkoloji çalışmalarının önemli isimleri ve merkezleriyle günümüz arasında köprü isim, tanıtıma konu olan yayımın gerçekleşmesini sağlayanların da başında gelen Türkolog Prof. Dr. Semih Tezcan, 15 Eylül 2017 tarihinde birdenbire aramızdan ayrıldı. Projenin bundan sonraki çalışmaları, öngörülebilir ki, merhum Prof. Dr. Tezcan’ın çerçevesini ve yöntemini belirlediği biçimde, TÜBA’nın aynı kararlığıyla ve desteğiyle yürütülecektir.

Bu projede yardımcı editör olarak, bazıları önceki çalışmalarda da bulunan, yine zengin bir araştırmacı kadrosu yer almış: Doç. Dr. Helga Anetshofer, Prof. Dr. Nurettin Demir, Dr. Sena Doğan, Dr. Meriç Kurtuluş, Rubabe Taghizadezonuz M. A., Prof. Dr. Şule Pfeiffer-Taş, Doç. Dr. Nuran Tezcan, Prof. Dr. Emine Yılmaz, Doç. Dr. Sevim Yılmaz-Önder.

Çalışma tamamlanmadığından ve Tietze’nin fişlerini, taslakları görme imkânı olmadığından *Lugatın* tamamında yer alacak madde sayısını bilemiyoruz ancak TÜBA Başkanı Prof. Dr. Acar’ın vermiş olduğu bilgilerden *Lugatın* 60 bin civarında maddeyi içerdiğini öğreniyoruz.

Lugatın madde başı seçimindeki ölçütünü Tietze, en genel ifadeyle “Lugataimizde Türkçenin her kelimesini bulamayacaksınız. Bu lugate sadece şekilde veya mana gelişiminde açıklanacak bir husus veya hususlar bulunan kelimeler alınmıştır. Nadir kullanılan veya diyalektlere ait bazı kelimelerin edebi dile girmiş olduklarını, yeni yazarların eserlerinden bunlara dair örnekler vererek ispatlamaya mümkün olduğunca çaba gösterdik.” biçiminde açıklıyor.

Tietze, *Lugat* için, verileri toplama ve işleme ile maddeleri oluşturma gibi konularda nasıl bir yöntem izlediğini “Der türkeitürkische Wortschatz”. *Archivum Ottomanicum* 14, 1995/96: 5-37’de ayrıntılı olarak ve örneklerle açıklamıştı. Semih Tezcan, bu bilgilerin *Lugatın* okurlarınca bilinmesinde yarar gördüğü için yerinde bir kararla söz konusu yazıyı Almandan Türkçeye çevirmiş; bu yazı, “Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı” başlığıyla tam me-

tin olarak *Lugatın* birinci cildinde yer almıştır. *Lugatın*, yazarının arzu ettiği biçimde değerlendirilebilmesi için, bu yazının mutlaka okunması gerekir.

Lugatın öncelikli hedef okur grubunu, ana dili Türkçe olanlar ve tabii Türkçeyi iyi düzeyde bilen Türkologlar oluşturmaktadır. Bu yayında, *Lugatın* dilinin neden Türkçe olduğunu açıklarken Tietze, malzemesi Türkçe olan bir sözlük çalışmasının bir başka dille anlatılmasındaki zorluğu aşmaya yönelik pratik bir tercih biçiminde ifade ederken konuyu, bu düşüncüyü de iliştiyor açıklamalarına.

Söz varlığının kaynaklarına ve sınırlarına bakıldığında, Tietze genel bir ölçüt olarak, “belirli bir zamanda, belirli bir bölgede, belirli bir kültürel ortamda kullanıldığı kanıtlanabilir, gerçekten var olan sözcükleri”, buna uygun veri oluşturacak kaynaklardan almıştır. *Tarama Sözlüğü* için de yararlanılan eserler, Ömer bin Mezd’in nazire antolojisi, B. Flemming tarafından yayıma hazırlanan Fahrî’nin mesnevi, Vartan Paşa’nın 1851’de ilk Türkçe roman olarak Ermeni harfleriyle yayımladığı *Akabi Hikayesi* ve Evangelinos Misailidis’in 1871/72’de Yunan harfleriyle yayımlanmış Türkçe romanı *Seyreyle Dünyayı* (Temaşa-i Dünya ve Cefakar-u Cefakeş) gibi eserler bu kaynaklar arasındadır. Yine özellikle kendisinin de üzerinde çalıştığı *Ferec ba’de ş-şidde*’nin 1451 tarihli nüshası, Gelibolulu Mustafa Âlî’nin eserleri, Anadolu hatta Balkanlara uzanan ağız araştırmaları ile özellikle 19. ve 20. yüzyılın söz varlığı için büyük ölçüde edebiyat metinleri Tietze’nin veri kaynaklarını oluşturmuştur. “Özellikle her biri ayrı bir coğrafi bölgenin temsilcisi olan Yaşar Kemal, Fakir Baykurt, Fahrî Erdinç, Mahmut Makal, Ümit Kaftancıoğlu’nun roman ve hikâyelerinden bol bol yararlandığı” görülüyor. Tezcan’ın, ağız sözcüklerinin madde başında ve içinde sunulması konusundaki tespitinde de yer aldığı gibi, “... madde başı yapılırken AD = “Anadolu diyalektleri” ile RD = “Rumeli diyalektleri” birbirinden ayrılmış, fakat dil coğrafyası açısından bundan öteye giden ayrımlar yapılmamış, örn. bir ağız kelimesinin Türkiye’nin hangi coğrafi bölgesinden (güneybatı, güneydoğu, kuzey vb.) veya hangi ilinden (Muğla, Antalya, Antakya, Artvin vb.) derlenmiş olduğu gösterilmemiştir. Oysa bunların gösterilmesi, özellikle alıntı kelimeler açısından yararlı olurdu (örn. Türkçe-Gürcüce, Türkçe-Arapça, Türkçe-Kürtçe, Türkçe-Bulgarca ilişkileri için vb.)”.

Etimoloji sözlüğü hazırlamanın, bir insanın ömrünü aşan çok yoğun ve uzun bir araştırma gerektirdiğini hatırlatan bir hikâyecik aktarmak istiyoy-

rum. T.C. Başbakanlık'a bağlı faaliyet yürüten Atatürk Kültür Merkezi'nin Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Projesi'nin biyografi ansiklopedisinde yer alacak biyografisi için, eski TDK Başkanlarından, etimoloji çalışmalarına çok emek vermiş isimlerden Prof. Dr. Hasan Eren'in evine gitmiştim. Hasan Hoca, evin salonunun, neredeyse oturmak için yer bulamayacak kadar her yerinde, üst üste duran kitapları gösterip "Eee, etimoloji çalışmak, un çuvalına vurmak gibi; vurdukça tozuyor." demişti. Sözcüklerin peşinde zamanları, mekânları aşarak yapılan yolculuklar, bir dilin söz varlığı nispetinde olunca, doğal olarak da bir insan ömründe, bir türlü yazar(lar)ını tatmin edecek şekilde tamamlanamıyor. Ya yazarların ömürlerinin ileri safhalarında çeşitli aşamalarda bir esere dönüştürülüyor ya da bu çalışmalar başkalarıncı tamamlanıyor. Nitekim Tietze de "Methusalem¹¹ kadar yaş yaşasam, bu eserin sonunu getirmemin mümkün olmayacağını anladım." diyor. Böylesine kapsamlı, dinamik, üretimi devam eden süreçleriyle bir çalışmayı "tamamlamanın" mümkün olmadığı herkesçe malum. Ancak Prof. Dr. Tietze, ortalama üstü bir insanın ömrüne sığdıramayacağı bilgileri edinmiş, biriktirmiş ve ortaya koymuştur. Kendisinden sonra birçok araştırmacıya, üzerinde çalışılacak işler için güvenilir temeller oluşturmuştur.

Son olarak, güçlü kurumlarının, üniversitelerinin ve bilim insanlarının özverili çabaları ve emekleriyle Dünyada Türkoloji çalışmalarının merkezinin Türkiye olması beklenir. TÜBA, işte bu çerçevede, Tietze'nin vefatıyla yayımı yarım kalan *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*'nin tamamlanması için yapılan çok sayıda çağrıya da duyarsız kalmayıp, çok değerli bu işi üstlenerek *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*'ni Türkoloji araştırmalarının istifadesine sunmuştur. Umuyorum ki TÜBA, proje tamamlandığında, basılı haliyle az sayıda kişinin yararlanabileceği bu zengin içeriğin, web ortamında çok daha geniş okur kitlesine ulaştırılması hizmetini de gerçekleştirecektir.

Açıklamalar

- ¹ Vambery, Herrman (1878) *Etymologisches Wörterbuch der turko-tatarischen Sprachen*, Leipzig 1878 (Tıpkıbasımı: Osnabrück 1972), 228 s.
- ² Räsänen, Martti (1969/1971) *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türk Sprachen*. Helsinki 1969; II Wortregister 1971 (I. Keckskemeti).
- ³ Clauson, Sir Gerard (1972) *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford.
- ⁴ Sevortyan, E. V. (1974-1997) *Etimologičeskiy slovar' tyurkskix yazıkov*, (I. 1974, II. 1978, III. 1980, IV. 1989, V. 1997, Moskva).
- ⁵ Kerestedjian, Bedros (1891/1912) *Materiaux pour un dictionnaire etymologique de la langue turque*, Constantinople 1891/ Londres 1912/ (Tıpkıbasım Amsterdam 1971).
- ⁶ Anetshofer, Helga (2012) "Tietze, Andreas", *İslam Ansiklopedisi*, C. 41, sayfa: 147-148.
- ⁷ Andreas Tietze'nin hayat hikâyesi ve çalışmaları için bkz. Zürcher, E. J. (2002) "Two Young Ottomanists Discover Kemalist Turkey: The Travel Diaries of Robert Anhegger and Andreas Tietze", *JTS*, XXVI/2, s. 359-369; Köhbach, M. (2004) "In Memoriam Andreas Tietze (1914-2003)", *WZKM*, XCIV, s. IX-XXIII; Faroqi, S. (2004) "In Memoriam Andreas Tietze (1914-2003)", *Turcica*, XXXVI, Paris, s. 5-11; Ölmez, Mehmet (2004) "Türkçenin Yorulmaz Araştırmacısı Andreas Tietze'nin Ardından", *Toplumsal Tarih*, XX/122, İstanbul, s. 50-53; Yılmaz Önder, Sevim (2004) "Andreas Tietze'nin Biyografisi Üzerine Bir Deneme", a.e., XX/122, s. 5455; Eren, Hasan (2004) "Yitirdiklerimiz: Andreas Tietze (1914-2003)", *Türk Dili.*, LXXXVII/626, s. 169174; Hazai, G. (2004) "Abschied van Andreas Tietze", *Ar. Ott.*, XXII, s. 9-22; Johanson, L. (2004) "Andreas Tietze", a.e., XXII, s. 55-60; Anetshofer, Helga (2005) "Long Live Ottoman Studies, Andreas Tietze'yi (1914-2003) Hatırlarken: Erinnerungen an Andreas Tietze (1914-2003)", *JTS*, XXX/1, s. 315-350; Jaeckel, R. "Andreas Tietze: Remembered by a Former Student", <http://www.isop.ucla.edu/cnes/people/article.asp?parentid=12112>.; Helga Anetshofer (2012) "Tietze, Andreas", *İslam Ansiklopedisi*, cilt: 41, sayfa: 147-148; Semih Tezcan vd. (2016) "Andreas Tietze'nin Hayatı", *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, TÜBA Yay., s. 21-33.
- ⁸ Hazai, György (2004) "Prof. Dr. Dr. h.c. mult. Andreas Tietze", *Günce TÜBA Bülteni*, S. 29. http://www.tuba.gov.tr/upload/files/T%C3%9CBA%20%C5%9Eeref%20%C3%9Cyesi%20Prof_%20Dr_%20Gy%C3%B6rgy%20Hazai'nin%20yaz%C4%B1s%C4%B1.pdf (Alıntılama Tarihi: 26.10.2017)

- ⁹ Andreas Tietze, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*. Sprachgeschichtliches und etymologisches Wörterbuch des Türkei-Türkischen. Cilt 1 A-E. österreichische Akademie der Wissenschaften. Simurg Yayınevi. İstanbul-Wien 2002. 763 s.
- ¹⁰ Andreas Tietze, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*. Sprachgeschichtliches und etymologisches Wörterbuch des Türkel-Türkischen. Cilt 2 F-J. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien 2009. 440 s.
- ¹¹ Hz. Nuh'un, 969 yıl yaşadığı rivayet edilen dedesi.